

DÜŞTEN FETHE İSTANBUL

EDITÖR
COŞKUN YILMAZ

DÜŞTEN
FETHE
İSTANBUL

DÜŞTEN FETHE İSTANBUL

Editör

DR. COŞKUN YILMAZ

DÜŞTEN FETHE İSTANBUL

Üsküdar Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü
Kültür Yayınları No. 28

.....

Üsküdar Belediyesi

Hilmi Türkmen

Belediye Başkanı

.....

Yayın Koordinatörü

Zeki Bıyık

Kapak

Özkuş Eren

Genel Yayın Yönetmeni

Mehmet Mazak

Tasarım

SMEY

Tashih ve Redaksiyon

Mustafa Birol Ülker

Ebubekir Al

Grafik Uygulama

Ender Boztürk

.....

ISBN 978-605-84934-6-9

İSTANBUL, Mayıs 2015

Baskı-Cilt

İhlas Matbaacılık A.Ş.

Mahmutbey Cad. Meriç Sok. K. 1, No. 26

Şirinevler - İstanbul

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ

Üsküdar Belediyesi

Hakimiyeti millîye Cd.

Atlas Çıkmaı

No: 35 Üsküdar /İSTANBUL

Tel: +90 216 5323000

Web: uskudar.bel.tr

Önsöz

“Belde-i tayyibe-i Kostantniyye ki, Bağ-ı İrem andan bir küşe ve Süreyyâ-tâk bostânında bir kemterin hüsedir, ismi ve resmi ile illerde meşhûr ve dillerde mezkûr ve kütüb-i tevârihde mestûrdur. Ne vechi vardır ki, anun gibi menzil-i şerîf ve makâm-ı latîf benim vasat-ı memleketimde ve arsa-i vilâyetimde olub, dahî eyyâm-ı devletimde küfr ocağı ve bâğiler yatağı ve tâğiler turağı ola? El-hâsıl niyyetim ve himmetim anun üzerine mukarrer ve musammem olmuştur.”¹ **Sultan II. Mehmed**

“Artık daha fazla tereddüt etmeyelim; Fethetmek ya da gerekirse ölümü de göze alarak fethedene kadar ondan vazgeçmemek üzere kararlılıkla ve bütün gücümüzle şehre saldıralım. Ben sizlerle birlikte ilk saflarda savaşacak, yaşayacağımız zorlukları memnuniyetle paylaşacak, her an başınızda durarak cesur olanlarınızı ve hak edenlerinizi armağanlarla ödüllendireceğim. Herkesi değerine ve göstereceği erdeme göre, tehlikeler karşısında ya da herhangi başka bir askeri alanda sivrilme derecesine göre onurlandıracağım”² **Sultan II. Mehmed**

1 Celal-zâde Mustafa, *Selimname*. haz. Ahmet Uğur- Mustafa Çuhadar, Ankara 1990, s. 114.

2 Kritovulos, *Kritovulos Tarihi 1451-1467*, Çev. Ari Çokona, İstanbul 2013, s. 109

Sultan II. Mehmed nice imparatorun, hakanın, sultanın hayallerini süsleyen İstanbul'u 29 Mayıs 1453'te fethetti ve "Fatih" unvanıyla tarihteki yerini aldı. Hiç kimsede bu sıfat böylesine kalıcı, etkili ve isminin önüne geçen bir tanımlamaya dönüşmedi. 21 yaşında "emsalsiz" bir başarıya imza atarak düşleri gerçeğe dönüştüren genç hükümdar asırları geride bırakmasına rağmen bu fethiyle anılmaya ve anlatılmaya devam ediyor. Şüphesiz bu yâd-ı cemilde en büyük hisse Hz. Peygamberin fetih müjdesine mazhar olmasıdır:

"Konstantiniyye mutlaka fethedilecektir. Onu fetheden kumandan ne güzel komutan; o ordu ne güzel ordudur".

Bugünkü kutlamalar da bu mazhariyeti ve anlayışı teyid etmektedir.

İstanbul'un fethi, hem İslâm ve Türk hem de Avrupa tarihi için döneminin en önemli olaylarından birisidir. "İstanbul'da zulmeti kapatan, İslâm'ın aydınlık yüzünü açan"; çağ açıp çağ kapatan olay olarak tanımlanması da tek başına bu önemini göstermeye yeterlidir.

10

İstanbul, 1911 yılından itibaren, uzun soluklu bazı kesintilere uğrasa da, fetih kutlamalarına ev sahipliği yapmaktadır. Elinizdeki eserde, fetih etkinlikler kapsamında düzenlenen bilimsel bir toplantıya dayanmaktadır. Üsküdar Belediyesi günübürlük bir etkinlik yerine Fethi ve Fatih'i bilimsel bir anlayışla ele almak ve daha kalıcı bir faaliyet gerçekleştirmek niyetiyle 28 Mayıs 2014'de, Bağlarbaşı Kültür ve Kongre Merkezi'nde "Fethi Gören Şehir'den İstanbul'un Fethi'ne ve Fatih'i'ne Bakış" konulu 3 oturumluk bilimsel bir toplantı düzenledi.

Fethiye şahitlik deyince şüphesiz akla gelen en önemli yerleşim merkezi Üsküdar'dır. Yahya Kemal'in Üsküdar'ı "Ulu Rü'yâyı Görenler Şehri" olarak tanımlaması da bu tarihi hakikatin şairane ifadesidir. Bu konum, fetih konusunda Üsküdar'a büyük bir zenginlik katmakta önemli sorumluluklar yüklemektedir. Üsküdar'ı bir tarih ve Kültür Şehri olarak isimlendiren Belediye Başkanı Hilmi Türkmen de 27 Mart yerel seçimlerinde başkan seçilmesinin hemen akabinde bizden bu konuda bir toplantı düzenlememizi istemişti. Toplantı, yazıların okunmasıyla da anlaşılacağı gibi, muhtevası, konuya yaklaşımı, bakış açısı ve

sunumuyla önemli bulunmuş, katılımcılar ve Başkan tarafından kitaplaştırılması arzu edilmişti. Biz de, hocalarımızla birlikte, Üsküdar'ı bir kültür ve tarih şehri olarak tanımlayıp gereği için gayret sarfeden Hilmi Türkmen'in çalışmalarına fiili olarak teşekkür etmek istedik.

Kitapta ağırlıklı olarak bu toplantıda sunulan tebliğler yer almaktadır. Fakat eserin muhtevasına 5 farklı yazıyla da katkıda bulunulmuştur. Kitabın ismi de güzel bir hatıranın ve istişarenin yansımasıdır. Kitabın kapak tasarımı sinemacı; senarist ve yönetmen Özkul Eren'den istirham edildiğinde, Prof. Dr. Ahmet Emre Bilgili, Ahmet Kot ve Prof. Dr. Mustafa S. Küçükaşçı bir aradaydık. Farklı bir isim düşünülmüştü, ancak tasarımcımız ve değerli arkadaşlarımızın coşkulu hissiyatları "Düşten Fethe İstanbul" isminde karar kılmamıza bizi meylettirdi. Katkıları için kendilerine çok teşekkür ediyorum.

Toplantıyı gerçekleştiren, ve kitaplaşmasını nezaket ve sabırla bekleyen Üsküdar Belediye Başkanı Hilmi Türkmen'e, oturma başkanlığını üstlenen Prof. Dr. Saadettin Ökten, Prof. Dr. Mustafa Fayda ve Prof. Dr. Coşkun Çakır'a, konuşmalarıyla toplantıyı, yazılarıyla kitabın vücut bulmasını sağlayan bilim adamlarımıza, toplantının düzenlenmesinde ve kitaplaşmasındaki katkılarından dolayı Prof. Dr. Erhan Afyoncu ve Prof. Dr. Mustafa S. Küçükaşçı'ya, toplantının gerçekleştiği tarihte Kültür müdürü olan Sema Silkin'e, süreci başından itibaren samimiyet, gayret ve sabırla takip eden Üsküdar Belediyesi Kültür Müdürü Mehmet Mazak'a, tashih ve redaksiyonunu üstlenen Mustafa Birol Ülker'e, tashih çalışmalarına katkıda bulunan Ebubekir Al'a tasarım için SMEY'e, grafik uygulamayı gerçekleştiren Ender Boztürk'e çok teşekkür ediyorum. İsimlerini tek tek saymasam bile bu kitaba emeği geçen onlarca insan bulunmaktadır ve hepsi de samimi teşekkürü hak etmektedir.

Nice fütûhat temennisıyla...

21 Mayıs 2015, Üsküdar

COŞKUN YILMAZ

İçindekiler

- 17-31** Giriş: Düşten Fethe İstanbul
- 33-50** PROF. DR. MUSTAFA KÜÇÜKAŞCI
İlk Müslümanların İstanbul Seferleri ve Eyüp Sultan
- 51-76** YRD. DOÇ. DR. M. HANEFI BOSTAN
Fethi Gören Şehir Üsküdar'ın Demografik ve İktisadi Gelişimi
- 77-85** PROF. DR. ERHAN AFYONCU - DR. COŞKUN YILMAZ
Fetih Rûznâmesi
- 87-96** PROF. DR. FERİDUN M. EMECEN
İstanbul'un Fethi: Son Kuşatma ve Konstantinopolis'in Düşüşü
- 97-100** PROF. DR. ERHAN AFYONCU
Latin Külâhı mı? Türk Sarığı mı?
- 101-109** DR. COŞKUN YILMAZ - PROF. DR. ERHAN AFYONCU
Bizansın Savunma Hazırlıkları ve Şehrin Son Günü
- 111-117** PROF. DR. İDRİS BOSTAN
Fethin Gemileri: İstanbul'un Fethinde Osmanlı Donanmasının Rolü

- 119-130** PROF. DR. SALİM AYDÜZ
Fethin Topları: Ateşli Silahların Gelişmesinde
Sultan Fatih'in Rolü
- 131-149** PROF. DR. MUSTAFA UZUN
Sultana Yazılan Mektup; Akşemseddin'in Fetih'teki Rolü
- 151-163** DR. COŞKUN YILMAZ
Fatih Sultan Mehmed'in İstanbulu İmarı
- 165-174** BEŞİR AYVAZOĞLU
Yahya Kemal'e Göre Üsküdar ve İstanbul'un Fethi
- 175-191** PROF. DR. M. FATİH ANDI
İstanbul'un Fethinin Modern
Türk Şiirine Yansımaları
- 193-202** PROF. DR. İSKENDER PALA
Şair Fatih: Avnı
- 203-212** PROF. DR. İSMAİL E. ERÜNSAL
Fatih Sultan Mehmed'in İlgi Duyduğu Kitaplar
ve Kütüphanesi
- 213-218** PROF. DR. MEHMET ÂKİF AYDIN
Fatih Sultan Mehmed ve Osmanlı
Hukukundaki Yeri
- 219-231** PROF. DR. MEHMET AKMAN
Kardeş Katli ve Hukuki Boyutu
- 233-239** PROF. DR. MEHMET İPŞİRLİ
Fatih Sultan Mehmed ve Osmanlı
Devlet Teşkilatı
- 241-251** PROF. DR. HEATH W. LOWRY
Osmanlı Melezlenmesinin Son Safhası: Fatih
Döneminde Bizans-Balkan Aristokrasisi Üyelerinin
Osmanlı Yönetici Seçkinlerine Dâhil Edilmesi
- 253-256** PROF. DR. ERHAN AFYONCU - DR. COŞKUN YILMAZ
Yaşayan Fatih

Kısaltmalar

<i>a.g.e.</i>	Adı geçen eser
<i>a.y. / a.mlf.</i>	Aynı yazar
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul
<i>DİA</i>	<i>Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi</i>
<i>EI²</i>	<i>The Encyclopaedia of Islam</i> (new edition), Leiden 1954-2002.
MAD	<i>Maliyeden Müdevver Defterler</i>
<i>MEB İslâm Ansiklopedisi</i>	Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
<i>mht. syf.</i>	Muhtelif sayfalar
<i>NFS. d</i>	Nüfus defteri
TK. KKA	Tapu-Kadastro Kuyud-ı Kadime Arşivi
<i>TD</i>	<i>Tahrir Defteri</i>
<i>TDI.</i>	<i>Türk Dili</i>
<i>TDAY Belleten</i>	<i>Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten</i>
TIEM	Türk İslâm Eserleri Müzesi
TSA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TSMK	Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
<i>TTK Belleten</i>	<i>Türk Tarih Kurumu Belleten</i>
VGMA	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
<i>yay. haz.</i>	Yayına hazırlayan
Y.PRK. ŞH.	<i>Yıldız Tasnifi Perakende Şehremaneti Maruzatı Evrakı</i>

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul İmarı

DR. COŞKUN YILMAZ*

“Allah’ın inayeti ve izniyle, iki kıtanın Sultanı ve iki denizin Hakanı, bu dünyada ve ahirette Allah’ın gölgesi, iki ufukta Allah’ın gözdesi, yer ve su kürenin hükümdarı, Konstantiniye Kalesi’nin fatihi, Sultan Mehmed Han oğlu Sultan Murad Han oğlu Sultan Mehmed Han, Tanrı mülkünü ebedi kılsın ve makamını feleğin en parlak yıldızlarının üstüne çıkarsın, Ebu’l-Feth Sultan Mehmed Han’ın emriyle, 883 yılının mübarek Ramazan ayında, bu mübarek kalenin temeli atılmış ve sulh ve sükûneti güçlendirmek için yapısı gayet sağlam olarak birleştirilmiştir.”¹

Fethin şahidi ve Fatih’in tarihçisi Tursun bey, Fatih Sultan Mehmed’in şehre girişini ve Sultan’ın bakışını şu cümleyle tasvir eder: “Sultan Mehmed-i Gazi ... Burâka binüp cennet seyr-i cennet ider gibi, ulemâ ve umerâsı ile kalayı teşrif buyurdu”²

1 Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan Topkapı Sarayı’nın ilk avlu kapısı; Bâb-ı Hümayun’un ana kemerinin üzerinde yer alan hattı Ali b. Yahya es-Sufî’ye ait Arapça kitabenin tercümesidir. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Mimarisi*, İstanbul 1953, s. 310.

2 Tursun Bey, *Târih-i Ebu’l-feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977, s. 62.

Topkapı'dan "Fatihane bir ihtişamla" şehre giren 23 yaşındaki Sultan, Ayasofya'ya geldiğinde hakikate dönüşen hayalinin şükrünü ifa maksadıyla atından inip secdeye kapandı ve bir avuç toprağı kavuğunun üzerine serpti. Daha sonra Ayasofya'nın kubbesinden, Latin işgalinin silinemeyen izlerine, onlu yılların ihmali ve kuşatmanın yıkıcı etkisi de ilave edilince harap bir görünüm arzeden Konstantiniyeyi hüzünle seyretmiş duygularını Şirazlı Şeyh Sadi'nin mısralarına emanet etmişti:

"... Kubbe üzerine çıktı. Vaktâ ki bu binâ-yı hasnün tevâbi ü levâkım harâb u yebâb gördi, âlemün sebatsüzliğin ve karârsüzliğin ve âhır harâb olmasın fikr idüp, mütessifen nutk-ı şeker-pâşından bu beyt-i sem-i fakire yitüşüp, levh-i dilde müntakış oldu: *Perdedârî mîküned der kasr-ı Kistrâ ankebûd/ Bûm nevbet mîzened der kal'a-i Efrâsiyâb*" (Örümcek Kistrâ'nın penceresinde perdekarlık yapıyor/ Baykuş, Efrâsiyâb'in kalesinde nevbet vuruyor.)³

Tursun Bey Fatih Sultan Mehmed'in şehirle ilgili tasavvurlarını anlatmaya şöyle devam ediyor: "Çün nazar-ı ibret ile İstanbul'un üzerine baktı. Aynı firaset ile gördü ki âb u havâsı ve etrâf-ı dil-küşâsı ve tağ u râğ u sahrâsı bir suret-i hüsnâdır ki, dest-i meşşâta-ı emn ârâyiş virmedüğünden ve âyîn-i dîn-i Seyyidül-mürselîn tezyin itmediğinden zülf-i perçen-i dilber-i nâzenîn gibi müşevveşülhâl ü perişan kalmış idi. ... her mühkeme-ü mahfilde 'lem yuhlak müslühâ (şehirlerde bir benzeri yaratılmayan)' şهادetine imân-ı mugallaza zamm iderler.

...Evvelâ vüzera ve ümerasına ve kullarına ilâm ü ilan itti ki, men ba'd tahtum İstanbul'dur. Ve bunun tasdiki vü te'kidi için iki berre iki bahre bakar yir ihtiyâr idüp tabâyi-kirdâr, murabbaul-adlâ divâr, felek-i devvâr gibi üstüvâr bünyâd ittürdi."⁴

İstanbul'un imarı ve iskâmı tarihi tecrübeye dayanan, büyük bir hazırlığın, ciddi bir stratejinin ve gelecek tasavvurunun eseridir. Sultan, şehrin imarı kadar, toplumsal dokusuna, iktisadî yapısına, dinî hayatına, payitahtının her açıdan temsili ve merkezi konuma yükselmesine büyük önem verdi. Devlet-i Aliyye'sine uygun bir şehir inşası

3 Tursun Bey, s. 64.

4 Tursun Bey, s. 65-67.

ve iskânı için köklü atılımlar yaptı. Şehrin yeni kimliğini belirleyip, Osmanlı İstanbul'unun temellerini atıp Osmanlı Devleti'nin payitahtı ve İslâm Medeniyeti'nin merkez şehri olarak yeniden inşasını sağladı.

Fatih, pek çok cihangirin aksine, büyük bir medeniyet tasavvuruna, inşâ kabiliyet ve iradesine sahip bir hükümdardı. Ona göre, fetih sadece bir beldenin ele geçirilmesi değil, her yönüyle ihya edilmesiydi. Bu yüzden fethi küçük, İstanbul'un imarını büyük savaş kabul etmişti. Bu anlayış, Fatih Vakfiesi'nde "Küçük savaştan büyük savaşa müracaat ve bu faydalı kitapta/vakfiyede etraflıca belirtilen hayrâta yönelmek" cümlesiyle ifade edilmiştir. Dönemin ünlü tarihçisi Kritovulos'a göre de Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u "eskiden olduğu gibi her alanda; güç, zenginlik, şöhret, bilim, sanat, bütün diğer meslekler ve güzel şeylerde, kamuya ait ve özel binalarla anıtsal eserlerde kendine yeterli ve güçlü kılmak"⁵ için çalıştı.

İstanbul, Fatih Sultan Mehmed'le birlikte, yeni sahiplerinin şehir tasavvurları doğrultusunda Roma devrinin ihtişamını aratmayan günlerine dönmeye başladı. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'daki ilk eseri, fethi hazırlık için inşa edilen ve Boğaziçi'nde fethin lojistik abidesi olarak yükselen Rumelihisarı'dır. Lojistik ve stratejik önemi yanında mimari açıdan da değerli olan hisar o zamandan günümüze yapılış amacı doğrultusunda fethin en önemli yâdigârlarından birisi kabul edilmektedir.

Padişah, ilk işi olarak şehirde güvenlik ve asayişini sağlamış, Karışdırın Süleyman beyi Subaşı, Hızır Çelebi'yi kadı olarak görevlendirmiş, surların, köprülerin, yolların ve su kanallarının tamirini, Yıldızlıkapı/Ahırkapı'da Yedikule'nin yapılmasını emretmiştir.

Fatih Sultan Mehmed'in şehrin yeni karakterini oluşturma konusundaki ilk adımı şüphesiz Ayasofya'yı camiye dönüştürmesidir. İslâm ve Osmanlı fetih geleneğinde savaşla teslim alınan şehrin en büyük dinî yapısı camiye tahvil edilmektedir. Padişah da bu geleneğe uymuş ve fethi takip eden ilk Cuma namazını Ayasofya'da kılmıştır. Ancak, sadece İstanbul'un değil Roma/Bizans İmparatorluğu'nun aynı zamanda Hristiyanlığın en büyük iki mezhebinden birisi olan

5 Kritovulos Tarihi: 1451-1467, çev. Ari Çokona, İstanbul 2012, s. 417.

Ortodoksluğun başyapıtı olan Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesi ise bu geleneği de aşan bir etkiye sahiptir. Fetih sonrasında ismi değiştirilmeyerek Ayasofya isminin aynen muhafazası, Cuma selamlığı, bayram namazları, Kadir, Miraç, Berat gibi mübarek gecelerin kandil programlarında sultanlar tarafından tercih edilen en önemli camilerin başında gelmesi bu abidevi yapının Osmanlıların dünyasındaki algısı, tarihi bir okuma, kadime gönderme, kendine güven gibi hususların yansımalarıdır.

Ayasofya'nın camiye çevrilmesini vakfının kurulması ve büyük gelir kaynakları tesis edilip, medrese, hamam, imaret vb. yeni ilavelerle külliye oluşturulması takip etmiştir. Fakat, Ayasofya'nın dönüştürülmesi sadece bir ibadethane hüviyetinde değil, şehrin idari yapılanması, yolların planlanması, yapılaşmanın şekillenmesi ve Osmanlı İstanbul'u açısından özel bir önem taşımaktadır.

Ayasofya camiye çevrilmesinden sonra ikinci önemli büyük imar faaliyeti Sultan'ın sarayının yapılmasıdır. Saray-ı Cedid'in (Yeni/Topkapı Sarayı) yapımından sonra Saray-ı Atik/Eski Saray ismini alan bu yapı bugünkü İstanbul Üniversitesi Kampüsü ve Beyazıt Meydanını kaplayan alana inşa edilmiştir. Fetihden sonra hemen yapımına başlanan bu saray 1458'de tamamlanmıştır. 1826'da yıkılan Saray-ı Atik/Eski Saray şehrin ortasında önemli bir alana inşa edilmiş ve şehir ilişkilerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Fatih Sultan Mehmed'e, İstanbul'a ve devlete yönetim merkezi olarak inşa edilen Saray-ı Atik bu vazifesine uzun süre devam edemeyecek kısa bir süre sonra yerini Topkapı Sarayı'na bırakıp, vefat eden veya tahttan indirilen sultanların ailelerini ağırlayacaktır.

Topkapı Sarayı ise şehrin en güzel köşelerinden birisine inşa (1465-1478) edilecektir. İlk sarayın yapımından sonra İmparatorluğunun yönetim merkezi ve kendisine ikametgah olacak yeni bir yapı inşasını isteyen Sultan bunun için denizden bakıldığında kentin merkezi bir yerini, yarımadanın ucunu; buradan bakıldığında da Boğaz'a hakim olan bir konumu Sarayburnu'nu seçti ve şehrin silüetini de şekillendiren sarayının inşasını emretti. Tursun bey, padişahın mekan seçimini ve sarayın inşasını şöyle anlatmaktadır: " izdiyâd-ı mevâdd-ı saltanatı iktizâsınca, irâdet-i âliyesi buna müte'allık oldu ki kendü

vaz'-ı muhtârı üzre bir yini sarây ihdâs ide. Pes Kal'ata mukâbilinde olan zâviye-i kal'a-i Konstantıniyye'de bir müşerref yir -ki, Hazret-i Ebû Eyyûb-ı Ensâri "aleyhi rahmeti'l-Bârî" mezarına ve iskeleye ve tophâneye ve mi'bere ve tamâm lîmûna ve behreyn ü bahreyne müşrifdûr- ihtiyâr itti. Cezebât-ı ihsâm ile, Arab u Acem ü Rûm'dan mâhir mi'mârlar ve mühendisler getürüp, kendü akl-ı kâmilî mi'mârnun irşâdı ile, az müdder içinde, ol makâm-ı hõş u hurrem üzerinde bir sarây-ı âlî, envâ'-ı sanâyi' ile hâlî ve semt-i naksdan hâlî, sûrete geldi. Her köşki nigârhâne-i Çin ve her kasrı reşk-i huld-i berîn; her sahnı fezâyı hõş-havâ ve cinândan nişân, her çeşmesi Âb-ı Hızr ki, Nehr-i Kevser andan revân; her sakfı nazar-ı ukalâdan âlî-ter ve her ferşi kubbe-i sevâbitten hâlî-ter; re'y-i hıredmendân gibi rûşen-rûy, dõstân gibi dâf'-i hüzn; tezyin-i âyîn-i saltanat ile müzeyyen ve behre-i teşrif-i "men dehalehû kâne âminâ" birle müşerref... Ve bu sarây-ı dil-küşâya yine bir sûr çektürüp, firengî vü türkî, müdevver ü müselles ve envâ'-ı evzâ'-ı latife ile musanna' burgâzlar ile ve dergâh kapular ile bir güzel kal'a düzetti; ve kal'anun sûrı ile sarây divârının arasını, bağ u bûstân ve bağçe vü gülîstân eyledi. Câ-be-câ çeşmeler ve havzlar ve sohbet-gâhlar tertîb itti.⁶

Fatih'in, yeni sarayı için Roma imparatorlarının kullandıkları, Hipodromun/Sultanahmet Meydanı'nın güneyindeki Büyük Saray'ın yerini değil de burasını seçmesinin sebebini de en iyi Tursun Beyin ifadeleri açıklamaktadır. Bu tercihle Sultan sadece Sur içini değil, Haliç'i, Marmara Denizi'ni, Bilâd-i selâse'yi; Eyüp, Galata ve Üsküdar'ı da dikkate almakta ve şehrin gelişiminde yeni merkezleri belirlemektedir.

Sultan'ın İstanbul'u payitaht yapmasının mimarideki yansıması olan ve 70 dönümlük bir arazi üzerine kurulan Sarayın yapımına 1465'de başlandığı, 1473'de tamamlandığı kabul edilmektedir. İlk yıllarda Sarây-ı Cedîd-i Âmire olarak anılan saray, deniz tarafında, yanlarına topların yerleştirilmesinden dolayı "Toplu Kapı" adı verilen köşkten dolayı Topkapı Sarayı olarak anılmıştır.

Padişahın şehirdeki ilk icraatlarından birisi de ticaret hayatını canlandırmak ve Osmanlı Şehir geleneğinin değişmez yapılarından

6 *Târîh-i Ebû'l-Feth*, s. 72-73.

Büyük Çarşı'nın inşası oldu. Sultan, şehrin canlılığını artırmak ve merkezi konumunu güçlendirmek için 1456'da İstanbul Bedesteni'nin inşasını başlattı. Şehrin ana güzergâh aksına ve merkezi bölgesine yapılan bu çarşı 1461'de tamamlandı. Zaman içinde çevre bedestenleri de içine alarak Kapalı Çarşı olarak anılan Büyük Bedesten kuruluş amacına uygun bir şekilde İstanbul ticaretinin kalbini oluşturdu. Fatih Vakfiyesi'ne göre, Bedesten'de yan yollardakilerle beraber kayıtlı 1.141 dükkân vardı. Bu sayıya Fatih Sultan Mehmed vakfına kayıtlı olmayan dükkanlar da ilave edildiğinde çarşının büyüklüğü, merkezi konumu ve şehrin imarında oluşturduğu görünüm daha iyi anlaşılır.

İstanbul'un imarında 1459'un özel bir yeri vardır. Bu tarih padişahın ileri gelen devlet adamlarını şehrin imarına katkıya çağırdığı, şehrin bir bölgesinde bir yer seçmelerini, seçtikleri yere yaptıracakları külliyeler, hanlar, hamamlar, pazar yerleri vb. yapılarla ve kendi isimleriyle anılacak şekilde imarla görevlendirip, büyük imar hamlesinin başlatıldığı tarihtir: "Daha sonra, zengin ve büyük mal varlığına sahip yüksek makam sahipleriyle yanında ayrıcalıklı konumda bulunanları huzuruna çağırarak, şehir içinde nerede isterlerse gösterişli konutlar inşa etmelerini emretti. Hamamlar, hanlar, çarşılar ve dükkânlar inşa etmelerini, camiler ve mescitler yapturmalarını, zenginlik ve güçlerine göre hiçbir masraftan kaçınmadan bu tür yapılarla şehri süslemelerini istedi."⁷

156

Padişahın bu çağrısına devlet adamları hemen işe başlayarak cevap verdiler. Bu girişimin en görkemli yapısı ise Mahmut Paşa Külliyesi olmuştur. Bugün de İstanbul'un en önemli tarihi ve ticari merkezlerin birisinde de ismi yaşayan Mahmut Paşa Külliyesi; camisi, medresesi, imareti, hamamı, sıbyan mektebi, hanı, mahkemesi, türbesi ve kendi sarayı, İstanbul mimari tarihinde önemli bir yer tutar. Üsküdar'da Rum Mehmed Paşa, Aksaray'da Has Murad Paşa, Vefa semtinde Şeyh Vefa Külliyesi bu dönemin önde gelen mimari eserleri ve şehri canlandıran imar faaliyetleridir. Bunlar dışında çok sayıda devlet adamı, âlim, tarikat şeyhi ve önde gelen kimseler padişahın çağrısıyla İstanbul'un imarına katkıda bulunmuşlar, İstanbul, kamu

7 *Kritovulos Tarihi*, s. 415.

hizmeti ve dinî gayelerle hareket eden nüfuzlu ve varlıklı devlet adamları eliyle büyüyüp gelişmiştir.

Fatih Sultan Mehmed'in şehirde inşa ettirdiği ilk büyük külliye İstanbul'un İslâmî kimliğinin en önemli sembollerinden olan Eyüp Sultan Külliyesi'dir. Padişah 1459'da Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin kabrinin üzerine türbe, yanına cami, medrese, kütüphane ve imâretten oluşan bir külliye yaptırdı. Eyüp, bu uhrevî kimliği ile İslâm dünyasının en önemli dinî ziyaret merkezlerinden birisi olmakla kalmadı, sultanların tahta çıkmalarından sonraki en önemli merasimlerden birisi olan Kılıç Kuşanma törenlerinin de merkezi oldu.

İstanbul'un dokusunu değiştiren ve yeni sahibinin kimliğini yansıtan en önemli eser ise yaklaşık 100.000 m²lik bir alanda inşa edilen Fatih Külliyesi'dir (1463-1470). Fatih, kendi adına yaptıracığı külliye'nin yerini özellikle seçmiş, İstanbul'un yeni kimliğinin, silüetini ve şehir dokusunu değiştirecek köklü ilk adımlarından birisini bu külliye ile atmıştır. Şehrin dinî, kültürel, sosyal ve eğitim merkezi olarak planlanan külliye Türkleşen İstanbul'un yeni bir medeniyet anlayışına göre imarının ilk ve en büyük örneği olmasının yanı sıra şehirdeki hakimiyet değişikliğini de yansıtan en önemli tercihlerdendir.

Kritovulos, Padişahın külliyesinin yer seçimindeki tercihini ve inşasına ilgisini şöyle anlatıyor: "Kendisi de şehrin merkezinde, en güzel ve en yüksek mevkiî seçerek yükseklik, güzellik ve büyüklük açısından şehirde daha önce varolan büyük ve en güzel dinî yapılarla boy ölçüşebilecek bir cami yapılmasını emretti. Bu amaçla değerli ve saydam mermerlerle taşların, güzel ve uzun sütunların, çok miktarda demir ve bakırın, kurşun ve gerekli olabilecek her türden en kaliteli malzemenin hazırlanmasını emretti..."

Sultan kendi eserlerine, yani caminin ve sarayın inşaatlarına da büyük bir titizlikle bizzat nezaret ediyordu. Sadece eserlerin inşaatında kullanılması zarurî olan malzemeleri değil, özellikle pahalı ve gösterişli olanları da sağlamaya özen gösteriyordu. Her yerden yapı ustalarının, taş ustalarının, marangozların ve benzer başka sanatlarda deneyimli usta zanaatkarların en iyilerini getiriyordu. Her bakımdan

şehrin en eski eserlerinin en büyük ve en güzellerine eşdeğer büyük ve görülmeye değer eserler inşa ediyordu”.⁸

Türk mimarî geleneklerine uygun ve tabii gelişimin bir halkası olarak yapılan külliye ile şehircilik bakımından örnek bir düzenleme olarak tasarlanmış, binalar simetrik şekilde yerleştirilmiştir. Caminin iki yanında medreseler, bunların önünde bir tarafta tabhâne, diğer tarafta dârüşşifâ, daha ileride ise çarşı ile hamam yer almıştır.

1766 depremi külliyenin mimari tarihinin en önemli olayıdır. Depremde Cami'nin büyük kubbesi tamamen çökmüş, duvarları tamir edilemeyecek derecede yıkılmış, diğer bölümleri de zarar görmüştür. III. Mustafa, yeni bir plana göre camiyi tekrar yaptırmıştır (1767-1771). Ancak bu inşa sırasında özgün mimari korunmamış bazı değişikliklere gidilmiştir. Buna rağmen, külliye İstanbul silüetindeki belirleyiciliğini sürdürmüştür.

Eğitim tarihimiz açısından külliyenin en değerli kısmını meydana getiren medreseler Osmanlı Devleti'nin en üst düzeydeki eğitim kurumlarıdır. İstanbul Üniversitesi'nin temeli kabul edilen Sahn-ı Seman Medreseleri caminin iki yanında yer almaktadır. Bu büyük medreselerin dışında, yine iki yanlarda, arazinin meyilli olmasından dolayı daha aşağıda Tetimme denilen hazırlık medreseleri inşa edilmişti. Bunlardan Marmara tarafında olanlar, Edirnekapı yönünde uzanan Fevzi Paşa Caddesi'nin genişletilmesi çalışmalarında yıkılmıştır. Haliç tarafında olanların yerlerine ise ilkokul yapılmıştır. Büyük medreselerden Haliç tarafındakilere “Bahr-i Siyah” (Karadeniz), Marmara tarafındakilere “Bahr-i Sefid” (Akdeniz) medreseleri denilmekteydi.

Külliye sadece bu yapılardan ibaret değildi. Külliye tamamlayan ikinci grup yapılar aynı zamanda şehir dokusunu şekillendiren, ticari ve sosyal hayatında merkezi konumundaki yapılarıdır. Mesela Sultan Pazarı adı verilen büyük çarşı bunlardandı. Cami ile Saraçhane arasında kurulan bu pazarda, 1493 kayıtlarına göre 280 dükkan, 32 atölye ve 4 depo ile Hızır Bey Çelebi odaları adı verilen bölümler yer alıyordu. Caminin kuzeyinde yer alan Çukurhamam/Irgatlar hamamı da bu yapılardandı.

8 *Kritovulos*, s. 416-417, s. 443.

Vakıflarına göre külliye'nin geliri (1489-1490 kayıtlarına göre) yaklaşık 1,5 milyon akçeydi ki bu devrin rakamlarıyla mukayese edildiğinde çok önemli bir meblağ idi ve Ayasofya'nın gelirlerinden çok fazlaydı. Külliye'nin personel sayısı 383'dü. Bunların 102'si camide, 168'i medresede, 45'i imarette, 30'u dârüşşifâda görevliydi. 20 kişi vakıf gelirlerini toplamakla görevliydi. 17 kişi de külliye'nin onarımıyla ilgileniyordu. Külliye'nin fonksiyonunu anlamak için şu rakamlar da önemlidir. Fatih Külliyesi'nin gelirlerinden düzenli olarak her yıl 202.291 akçe fakir ilim adamlarına, onların çocuklarına ve sakat askerlere ödeniyordu. Her gün imarette 3.300 ekmek dağıtılıyor, en az 1.117 kişiye iki çeşit yemek dağıtılıyordu.

İstanbul, Fatih döneminde, saraylar, hanlar, kervansaraylar, çarşılar, pazarlar, hamamlar, kütüphaneler ve medreselerle donatılmış, mamur ve canlı bir Türk şehri hâline geldi. Fatih Sultan Mehmed gerek yaptırdığı eserlerle, gerekse devletin ileri gelenlerini teşvik ederek şehrin her tarafını vakıf eserleriyle donatmıştır. Bu dönemde 6 büyük külliye, sur içinde 163, Kasımpaşa'da 5, Galata'da 5, Boğaziçi'nde 6 ve Üsküdar'da 5 cami yapıldı. Medrese sayısı ise 21'dir. Ayrıca 32 hamam, 2 büyük saray, 7 aşhane, 10 han ve kervansaray, 28 çarşı yapılmıştır.

Bu yapılar dışında İstanbul, konutlarında da yeni sahiplerinin ve iskan edilenlerin tercih ve birikimlerini yansıtan büyük bir değişim yaşamış, kamu binaları yanında sivil mimari de yeni dokusunu oluşturmuştur.

İstanbul, Fatih Sultan Mehmed ve haleflerinin elinde yeni bir medeniyet ve devletin merkezi olarak yükselirken geçmişin mirasına da kayıtsız kalınmamış, Roma/Bizans döneminin abidevi eserleri, dikilitaşları tarihi meydanları ve diğer yapılar fonksiyonel bir anlayışla muhafaza edilmiştir.

Sultan şehri sadece binalarla değil insan unsuruyla da imar etmiş, İstanbul'un inanç ve toplumsal yapısını yeniden şekillendirmiştir. Şehir onun planlama ve uygulamalarıyla, dinî, etnik ve bölgesel temsilîyet açısından dünyanın hiçbir şehrine nasip olmayacak bir zenginliğe kavuşmuştur.

Galatalılara verdiği ahidnâmede: “Galatalıların kendi inanç, gelenek ve göreneklerinin gereği olarak şimdiye kadar nasıl davranıyorlarsa yine aynı şekilde hareket etmelerini kabul ettim. Kendi canları, servetleri, kazançları, malları, depoları, bağları, değirmenleri, gemileri, sandalları ve bütün eşyaları; kadınları, çocukları, köle ve cariyeleri yine kendilerinin olsun!” diyen hükümdar, Ermenilere, Yahudilere, Rumlara, Katoliklere, Ortodokslara ve diğerlerine de benzer hakları tanımaktan sarf-ı nazar etmemiştir.

İzak Sarfati, 1454'te Orta Avrupa'daki Yahudilere gönderdiği mektupta hilalin altında yaşamının haçın hâkimiyetinde yaşamaya göre çok daha şanslı olduğunu söylüyordu. Dindaşlarına tavsiyesi Avrupa'daki dev işkence odasını bırakıp Türkiye'ye gelmeleriydi: “Burada en iyi elbiseleri giyebilirsiniz. Burada herkes kendi asma ve incir ağacının altında oturabilir. Hıristiyan hâkimiyetinde çocuklarınızı mosmor veya kıpkızıl dövülme tehlikesiyle karşı karşıya bırakmadan asla mavi veya kırmızı renkli elbiseler giydiremezsiniz. Ama burada öyle değil”. Benzeri bir davete muhatap olmak, İstanbul gibi etnik ve dinî zenginliğe kavuşmak için dünyanın belli başlı şehirlerinin asırları geride bırakması gerekiyordu.

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un insan zenginliğini korumaya ve geliştirmeye yönelik tedbirlere de öncelik vermiştir. Şehrin eski sakinlerinin İstanbul'da kalmasına önem veren padişah esir Rumların, fidyelerini ödemeleri şartıyla, serbest bırakılmasını emretti. Parası olmayan esirlerin fidyelerini kazanmaları için inşaatlarda çalışmalarına, şehirden kaçanların geri dönmelerine ve evlerinin tamirine müsaade etti.

İstanbul'u bir ilim, sanat ve ticaret merkezine dönüştürme konusundaki kararlılığını uyguladığı iskân politikasıyla gösterdi. Anadolu ve yeni fethedilen şehirlerin zenginlerinden, sanat erbabından ve tüccarlarından bir kısmı İstanbul'a nakledildi. Her grup başka bir mahalleye iskân edildi. Çoğu zaman da yerleştikleri mahalleye eski memleketleri olan şehrin isimleri verildi. Fatih Sultan Mehmed şehrin iskân politikasını çok yakından takip etti, sosyal ve dinî dengenin ahengine, şehrin ticaret, zanaat, sanat, ilim ve diğer alanlarda en yetkin isimlere mesken olmasına çok büyük önem verdi. Bu konudaki

aksaklıkları yakından takip etti ve gerekli tedbirlerin alınmasını ihmal etmedi.

Göç ettirilenler arasında Müslümanlar, Hristiyanlar, Yahudiler, Ermeniler, Rumlar, Slavlar vb. çeşitli etnik ve inanç mensupları yer alıyordu. Şehrin iskânı ve imarı açısından ihtiyaç duyulan nitelikli insanların, ihtiyaç duyulan oranda ihtiyaç duyulan bölgeye yerleştirilmesine ve İstanbul'un gerçek bir payitaht olmasına büyük önem verililiyordu. Savaş esirleri arasındaki çiftçiler ziraat faaliyetinde bulunmaları için şehir etrafında kurulan kasaba ve köylere yerleştirildi.

Fatih'in, malî teşvikleri ve Osmanlı'nın dinî müsamahası sayesinde Almanya ve İtalya'dan da çok sayıda Yahudi İstanbul'a göç etti. Ermeni Patrikliği İstanbul'a taşındı.

Fatih Sultan Mehmed ömrü boyunca Bizanslılar elinde harabeye dönüşen şehrin her açıdan imarına gayret etti. İstanbul'u fethi ve imarıyla, Osmanlı İstanbul'unun kurucusu kimliğini kazanan Fatih Sultan Mehmed'i, Konstantin'den sonra, İstanbul'un ikinci kurucusu kabul etmek de mümkündür. "Devasa boyutlarıyla Eski Saray ve Topkapı Sarayı; Rumelihisarı ve Yedikule; Okmeydanı, Tersane-i Âmire, Has Ahırlar ve yeniçerilerin kışlası Eski Odalar; Darphane (Simkeşhane) ve Tophane; bedesten çevresinde kapalı ve açık sokaklarıyla bir çarşı bölgesi, Saraçlar Çarşısı ve Atpazarı, deniz ve kara gümrükleri ile Un, Yemiş ve Yağ kapanları; çok sayıda büyük ölçekli hamam; bir ulucami olarak Ayasofya'nın yanında o dönemde Yeni Cami olarak adlandırılan Fatih Camii ile çevresinde sekiz adet medrese, tabhane, dârüşşifâ ve kervansaray; yine sultan vakfı olan Eyüp Camii ve imareti; Mahmud Paşa'nın bir sultan külliyesi boyutlarındaki imareti; Rum Mehmed Paşa ve Has Murad Paşa imaretleri gibi çevrelerinde mahallelerin olduğu külliyeler yanında, işlevi dönüştürülen çok sayıda Bizans dinî ve sivil yapısı. Böylesi bir eksik liste bile kent mimarisi ve mimarlık tarihi açısından Fatih Sultan Mehmed devrinin ilk olarak Osmanlı İstanbul'u, genel olarak da İstanbul tarihi açısından ne önemde olduğunu anlamaya yarayabilir. Fatih devri öncelikle daha sonraları devam ettirilecek bir kent şemasının neredeyse bütün ana öğelerinin belirlendiği bir dönemdir. Bu şema ilk beş yılda kentin geometrik merkezine yakın, şimdiki Beyazıt çevresinde limanla ilişkili olarak Orta Doğu İslâm ve

Anadolu Selçuklu kentlerinin özellikleriyle kurgulanır. Daha sonraki yıllarda Ayasofya yakınında Topkapı Sarayı ve Fatih Külliyesi'nin bütün bağlantılarıyla eklenmesi ile kara surlarından yarımadanın ucuna uzanan limana paralel sürekli bir ana yollar sisteminin oluşturulması biçiminde büyük bir başkent vizyonu ile gelişir. Kentin çeperi Haliç ekseninde Galata, Eyüp ve Üsküdar olarak üç beldesi ile beraber, çevre köyler, avlaklar ölçeğinde de tariflenir. Fatih devrinin kent mimarisi açısından en önemli mirası belki de kentin bu ana yapısal ve işlevsel şemasıdır.⁹

İnanç, etnik, bölge, ilim, sanat ve mesleki alanda şehre kazandırdığı insan unsuru ise devletin ve İstanbul'un büyük zenginliğini oluşturmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in askeri başarıları kadar medeniyet inşasındaki rolü, İstanbul'u inşa, imar ve ihya faaliyetleri, kişiliğinin diğer yanlarını da yansıtır.

Kaynakça

162

Afyoncu, Erhan-Coşkun Yılmaz, 1453: *Panorama Tarih Müzesi*, İstanbul 2013.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Fatih Devri Mimarisi*, İstanbul 1953.

Ergin, Osman Nuri (haz.), *Fatih İmareti Vakfiyesi*, İstanbul 1945.

Erkal, Namık, "Fatih Dönemi İstanbulun İmarı", *Antik Çağdan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, c. 8, bölüm ed. Halil İbrahim Düzenli, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2015 (baskıda), s. 78-135.

Ertuğ, Zeynep Tarım, "Topkapı Sarayı" *DİA*, c. 41, s. 256-261. Eyice, Semavi, "Fatih Camii ve Külliyesi", *DİA*, c. 12, s. 244-249.

Fatih Sultan Mehmed'in Vakfiyesi, Türk İslâm Eserleri Müzesi (TİEM) nr. 2182, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Kasa nr. 1373/1-1

İnalçık, Halil, "İstanbul, Türk Devri", *DİA*, c. 23, s. 220-239.

.....

⁹ Namık Erkal, "Fatih Dönemi İstanbulun İmarı" *Antik Çağdan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Mimari, bölüm ed. Halil İbrahim Düzenli, ed. Coşkun Yılmaz, c. 8, İstanbul 2015 (baskıda), s. 135.

İnalçık, Halil, "Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u" *Antik Çağdan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Coşkun Yılmaz, c. 1, İstanbul 2015 (baskıda).

Kritovulos, *Kritovulos Tarihi 1451-1467*, Çev.: Ari Çokona, İstanbul, 2012.

Kuban, Doğan, *İstanbul, Bir Kent Tarihi*, İstanbul 2004.

Tursun Bey, *Târih-i Ebu'l-feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977.

